

TALABALARDA IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

O. F. Hamroyeva

Pedagogika kafedrası o'qituvchisi FDU

S. Abdufattoyeva

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti FDU

Annotatsiya: *Mazkur maqolada iroda haqida tushuncha va irodaviy sifatlarning o'ziga xos xususiyatlari hamda talabalarda irodaviy sifatlarning shakllanish jarayonlari, shuningdek, ularning pedagogik va psixologik jarayonlari haqida va iroda tushunchasining ilmiy nazariyalari haqida keng ma'lumotlar berilib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Iroda, irodaviy xususiyatlar, yoshlar irodasi, sobitqadamlik, qat'iyat, ishonch, irodasizlik, ta'lim, tarbiya, o'quv jarayoni ahamiyati, iroda buzilishlari.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI. Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalarga muvofiq kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish dolzarblik kasb etmoqda. Ilm- fanni rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori qabul qilindi. Pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarni egallash insonni o'ziga xos xususiyatlar haqidagi tasavvurlarni yaxlit shakllantirish, mustaqil fikrlash va shaxsiy xatti-harakatlari oqibatlarini oldindan sezish, mustaqil o'qish va o'z imkoniyatlarini aynan baholash, maqsadga erishish va hayotiy qiyinchiliklarni bartaraf etishning maqbul yo'llarini mustaqil topish bo'yicha pedagogik va psixologik bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ham "Oldimizga yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi",

deya jamiyatimiz hayotida ro'y berayotgan barcha o'zgarishlarning pedagogik-psixologik mohiyatini bo'lg'usi mutaxassislar tomonidan o'zlashtirilishiga ko'mak beruvchi ilmiy manbalarning ahamiyatini yana bir marotaba ta'kidlab o'tdi.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI. Iroda bu kishining o'z xulqi va faoliyatini ongli ravishda boshqarish, maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakat va xulq-atvorining amalga oshishida tashqi, ichki qiyinchiliklarni yengib o'tishga qaratilgan jarayonlar. Iroda tufayli inson o'z faoliyatini ongli boshqaradi, maqsad qo'yadi, maqsadni amalga oshirish mobaynida uchraydigan to'siqlarni, qiyinchiliklarni yengishga harakat qiladi. Psixologik tadqiqotlarni ko'rsatishicha, irodaviy sifatlarning 300 ga yaqin turi mavjud. Irodaviy sifatlarni bir qancha ¹komponentlari mavjud bo'lib, ular quyidagilar: istak, maqsad,

¹ file:///C:/Users/User/Downloads/mamun-2023-1-26.pdf

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

xohish, ichki qiyinchiliklarni yengish, bajarilgan ishga baho berish kabilardir. A.V.Petrovskiy darsligida iroda – bu kishining o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishida qiyinchiliklarni yengib o'tishga qaratilgan faoliyati va xulq-atvorini ongli ravishda tashkil qilishi va o'z-o'zini boshqarishi demakdir, deb ta'riflanadi. Q.Turg'unov muallifligidagi lug'atda ta'riflanishicha, iroda – shaxsning ongli harakatlarida, o'z-o'zini bilishida ifodalanadigan, ayniqsa, maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishda namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir. M.Vohidov fikricha, iroda deganda biz oldindan belgilagan, qat'iy bir maqsad asosida amalga oshiriladigan va ayrim qiyinchiliklarni, to'siqlarni yengish bilan bog'liq bo'lgan harakatlarni tushunamiz. Professor E.G'oziyevning "Umumiy psixologiya" darsligida iroda – bu tashqi va ichki qiyinchiliklarni yengishni talab qiladigan qiliqlarni va harakatlarni inson tomonidan ongli boshqarilishidir, deb keltiriladi. Umuman olganda, iroda shaxs faolligining ko'rinishi hisoblanadi. Shu bois uning yuzaga kelishi bir qator harakatlarni amalga oshirilishi bilan izohlanadi. Har qanday inson faoliyati doimo ikkita katta guruhga bo'linadigan aniq harakatlar bilan birga keladi: ixtiyoriy va ixtiyorsiz. Ixtiyoriy harakatlarning asosiy farqi shundaki, ular ong nazorati ostida amalga oshiriladi va shaxsdan ongli ravishda belgilangan maqsadga erishishga qaratilgan muayyan harakatlarni talab qiladi. Xulq-atvorni tartibga solishga qaratilgan ongning harakatlari tufayli barcha individual harakatlar bir butunga birlashadi va odam suv ichadi. Bu harakat ko'pincha iroda bilan ixtiyoriy tartibga solish, deb ataladi. Irodaning asosiy vazifasi hayotning qiyin sharoitlarida faoliyatni ongli ravishda tartibga solishdir. Bu tartibga solish qo'zg'alish jarayonlarining o'zaro ta'siriga asoslanadigan asab tizimidir.

Yuqoridagi umumiy funksiyaning spetsifikatsiyasi sifatida yana ikkita funksiyani ajratib ko'rsatish odatiy holdir – faollashtiruvchi va ingibitiv. Shuni ta'kidlash kerakki, to'siqni yengib o'tishga qaratilgan har bir harakat ixtiyoriy emas. Masalan, itdan qochgan odam juda qiyin to'siqlarni yengib o'tishi va hatto baland daraxtga chiqishi mumkin, ammo bu harakatlar ixtiyoriy emas, chunki ular birinchi navbatda tashqi sabablar insonning ichki munosabatlaridan ko'ra. Shunday qilib, to'siqlarni yengib o'tishga qaratilgan ixtiyoriy harakatlarning eng muhim xususiyati – bu kurashish kerak bo'lgan maqsadning ahamiyatini anglash, unga erishish zarurligini anglashdir. Inson uchun maqsad qanchalik muhim bo'lsa, u shunchalik ko'p to'siqlarni yengadi. Shuning uchun ixtiyoriy harakatlar nafaqat murakkablik darajasi, balki xabardorlik darajasi bilan ham farq qilishi mumkin. Talabalar o'quv faoliyati muvaffaqiyatining muhim sharti oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, diskomfort, (noqulay, nohush) tuyg'usini bartaraf qilish, mikromuhitda yuz beradigan ziddiyatlarning oldini olishdan iboratdir. Insonning o'z faoliyati va xulq-atvorini shaxsiy xohish-irodasiga bo'ysundirish, ro'yobga chiqarish, mustaqil fikrlashni barqarorlashtirish ko'zlangan maqsadni amalga oshirishga puxta zamin hozirlaydi. Talabalar irodasi, avvalo, ularning ijtimoiy faoliyatida, mehnat faoliyatida, ijtimoiy tajribasida va ta'lim jarayonida namoyon bo'ladi. Yoshlarimizda irodaning bir qancha sifatleri ko'zga tashlanadi. Bular: qat'iyatlilik, tashabbuskorlik, dadillik, mustaqillik,

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

tejamkorlik, intizomlilik, tirishqoqlik, javobgarlilik, jasoratlilik, ishonch kabilar. Bugungi kunda yoshlarimizning bilim olishga ehtiyojining kuchayishi ulardagi aqliy salohiyati o'sishi ko'p jihatdan ularning irodaviy bo'lishini talab etadi. Chunki, iroda tufayli inson biron-bir maqsad asosida ko'zlangan ishini, xatti-harakatlarini bajarishga intiladi. Ta'lim jarayonida o'quvchi yoshlarda irodaviy sifatlarni tarbiyalash, ularni o'quv faoliyatlarida duch keladigan to'siq va qiyinchiliklarni yengishga o'rgatish ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Bilimlarni egallashdagi sobitqadamlilik – bosh irodaviy sifat, xislat hisoblanib, u ²irodaning boshqa ko'rinishlarining taraqqiyot darajasini va o'sishini aniqlovchi asosiy omil bo'lib sanaladi. Mustaqil va kelajagi buyuk davlat ideallariga sodiqlik, vatan oldidagi burchlik yuksak darajada anglash jamoatchilik hissi, yurt ravnaqiga o'z hissasini qo'shishi istagi – bularning barchasi o'zbek xalqiga xos bo'lgan sobitqadamlilik namunasidir. Ta'lim-tarbiya jarayonidagi tashabbuskorlik talabaning o'z xohishini amalga qo'llash o'quvchida mustaqil bilim olish va fikrlash³dagi qat'iyatlilik – talaba yoshlar tomonidan jiddiy qaror qabul qilish, uni⁴ izchil hayotga tatbiq etish hislati sanaladi. Tirishqoqlik talaba yoshlarning qiyinchiliklarni yengish uchun kurashida sir va izoh hujjat maqsadiga erishish uchun intilish ko'nikmasi hisoblanadi. Talabalarda irodaviy harakatning bajarilishida uning dastlabki qadami, irodaga bag'ishlangan ko'pgina psixologik adabiyotlarda maqsad qo'yish deb beriladi. Maqsad deganda, P.I.Ivanov, odamning nima ish qilishi kerakligini, nimaga erishishi kerakligini va qanday qiyinchiliklarni yengib o'tishi lozimligini anglab etishni tushunishga diqqatni qaratadi. Shuningdek, irodaviy harakat bosqichlari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi: – harakat maqsadini belgilash; – maqsad va vositalarni belgilash; – qarorga kelish; – qarorni ijro etish; – ichki qarshiliklarni engish; – tashqi qarshiliklarni engish; – bajarilgan ishga baho berish. Ushbu bosqichlar bajarilishida ketma-ketlik ko'rinishini olib, har biri o'ziga xos tizimlilikni tashkil etadi.

TADQIQOT NATIJALARI. Shaxs darajasida irodaning namoyon bo'lishi iroda kuchi (maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ixtiyoriy harakat darajasi), qat'iyatlilik (insonning uzoq vaqt davomida qiyinchiliklarni engish uchun o'z qobiliyatlarini safarbar qilish qobiliyati) kabi xususiyatlarda ifodalanadi. Chidamlilik (amalga oshirish qaroriga xalaqit beradigan harakatlar, his-tuyg'ular, fikrlarni muhokama qilish qobiliyati), energiya va boshqalar. Bu xatti-harakatlarning aksariyat qismini belgilaydigan asosiy (asosiy) irodaviy shaxsiy fazilatlaridir. Kuchli irodali shaxsga xos bo'lgan fazilatlar orasida ularning eng muhimlari ajralib turadi: mustaqillik, qat'iyatlilik, chidamlilik va o'zini tuta bilish. Talabalarda irodaning axloqiy komponenti jadal shakllantirilmoqda. Iroda maktab o'quvchilarida jamiyat uchun ahamiyatli bo'lgan g'oya ta'sirida namoyon bo'ladi. Ko'pincha o'rta maktab o'quvchisida kuchli irodali faoliyat maqsadlilik xarakterini oladi.

---

2. Skryabin N.D. Vozrastnee osobennosti proyavleniya smelosti.// Sportivnaya i vorastnaya psixofiziologiya. –L., 1974.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Ilmiy natijalar tahlilining ko'rsatishicha, iroda faqat tashqi xatti-harakatlarda namoyon bo'lib qolmasdan, balki insonning ortiqcha, noto'g'ri harakatlarni qilmasligida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Shunday qilib, talabalarda irodaviy harakatlar ham qo'zg'alish, ham tormozlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda ularning har ikkalasi bir-biriga uzluksiz ravishda ta'sir o'tkazib turadi. I.P.Pavlov aytganidek, "biz, normal kishilar doimiy ravishda ma'lum harakat va so'zlardan o'zimizni tiyib turamizku, bu katta yarim sharlarning muayyan punktlariga tormozlanish impulslari yuborish emasmi, axir". Shuning uchun har qanday irodaviy harakatning fiziologik asosida bosh miya po'stlog'ida qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining murakkab dinamik munosabati yotadi. Qo'zg'alish jarayonlari zaif, kuchsiz bo'lsa, u holda odamda hissiy irodaviy faollik susayadi, ba'zan, hatto apatiya holati vujudga keladi. Tormozlanish jarayonlarining kuchsizlanishi shunday ruhiy holatga olib keladiki, bunda shaxs o'zini o'zi nazorat qilish, og'irliklarga bardosh berish, o'zini tuta bilish, o'z xatti-harakatlarini tartibga solishga qurbi yetmay qoladi.

XULOSALAR.

Maqoladan ko'rishimiz mumkinki, mazkur maqola orqali biz irodaviy sifatlar haqida juda ko'p ma'lumotlarga ega bo'ldik. Ularning kelb chiqish jarayonlari va turlari ijobiy va salbiy xususiyatlari haqida o'rgandik. Shuningdek, irodaviy sifatlarga olimlarimiz qanday fikrda ega ekanliklari haqida ham berilib o'tdik. Umumiy irodaviy faoliyatni yoki alohida akti amalga oshirishning muhim xususiyatlaridan biri amalga oshirilayotgan harakatlarning erkin ekanligini anglashdan iboratdir. Talabalarining irodaviy harakati to'la-to'kis determinizmga, ya'ni sababiy bog'lanish qonuniga bo'ysunadi. Shu bilan birga, irodaviy faoliyatning bevosita sabablari sharoitida irodaviy harakatlarni belgilab beradigan turli-tuman hayotiy sharoitlar bo'lishi mumkin. Talabaning irodaviy faoliyati obyektiv jihatdan bog'langandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamrayeva, O. F. Q. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINI KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 537-544.
2. Hamroyeva, O. F. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINI KASBIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 985-991.
3. Hamrayeva, O. F. (2024). PEDAGOGICAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AND WAYS OF IT'S DEVELOPMENT. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 11(01).
4. Hamrayeva, O., & Muhamedova, M. (2024). ISSUES OF UPBRINGING IN THE WORK OF KABUSNOMA BY KAYKOVUS. *Академические исследования в современной науке*, 3(3), 170-176.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

5. Hamroyeva, O. F. (2023). TA'LIM JARAYONINI INTEGRATSIYALASH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 69-75.
6. Hamrayeva, O. F., & Boltaboyev, N. (2023). TA'LIM JARAYONLARIDA O'QUVCHILARDA KOMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI TAKOMILLASHTRISH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 41-45.
7. Hamrayeva, O. F., & Yo'ldasheva, F. R. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASIDA EKOLOGIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 37-40.
8. Hamroyeva, O. F., & Alijonova, F. A. (2023). IQTISODIY RIVOJLANGAN DAVLATLARDA TA'LIM JARAYONINIG RIVOJLANISHI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 26-32.
9. Hamroyeva, O. F., & Alijonova, F. A. (2023). IQTISODIY RIVOJLANGAN DAVLATLARDA TA'LIM JARAYONINIG RIVOJLANISHI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 26-32.
10. Hamrayeva, O. F., & Irodaxon, M. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA KOMUNIKATIV KOMPITENTLIKNI TAKOMILLASHTRISH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 9-12.
11. Hamrayeva, O. F. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA TA'LIM VA TARBIYANI RIVOJLANTIRISH. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 7(7), 6-8.
12. Hamrayeva, O. F. (2023). ALISHER NAVOIYNING ASARLARIDA TA'LIM TARBIYA MASALALARI. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 3(3), 49-53.
13. Hamrayeva, O. F. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA AXLOQIY VA ESTETIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISH. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 7(7), 9-12.
14. Hamroyeva, O. F. (2023, December). DIDAKTIKA VA TA'LIM NAZARYASI. In INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 2, No. 15, pp. 474-476).
15. Hamrayeva, O. F. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASLARI TALABALARIDA FUQOROLIK TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 3(3), 45-48.
16. Xamroyeva, O. F. (2024). ABU NASR FAROBIYNING AHLOQIY-PEDAGOGIK QARASHLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 8(8), 14-17.
17. Xamroyeva, O. F. (2024). ABU NASR FAROBIYNING AHLOQIY-PEDAGOGIK QARASHLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 8(8), 14-17.